

Tragom sedam pisama dvojice šejhova iz Mekke hadži Mustafa-agi Sudžuki iz Sarajeva

– Prilog izučavanju halidijskog ogranka
nakšibendijskog tarikata u Sarajevu –

Haso Popara

Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu

Sažetak

U ovome radu autor, na osnovu relevantnih izvora i do sada nepoznatih, originalnih dokumenata, našoj naučnoj i kulturnoj javnosti po prvi put predstavlja nova saznanja o nastanku i razvoju halidijskog ogranka nakšibendijskog tarikata u Sarajevu i njegovoj tijesnoj povezanosti sa Zavijom abal Abī Qubays u Mekki. U fokusu rada je sedam pisama, koja su dvojica šejhova spomenute zavije al-Šay Sulaymān ibn asan Zuhdī i njegov sin al-Šay ‘Alī Ri ā godinama slali hadži Mustafa-agi Sudžuki iz Sarajeva. Šay Sulaymān Zuhdī rukovodio je ovom zavijom od 1271/1854-55. do 1308/1890-91. godine, a njegov sin Šay ‘Alī Ri ā od 1315/1897-98. do njenog zatvaranja, krajem druge decenije prošlog stoljeća. Njih dvojica proizveli su na stotine šejhova, preko kojih se halidijski ogranak nakšibendijskog tarikata širio diljem islamskog svijeta, od Indonezije na istoku, do Maroka na zapadu i od Bosne na sjeveru, do Sudana i Zanzibara na jugu. Analizom spomenutih pisama i identifikacijom ličnosti koje se u njima spominju, autor otkriva bošnjačko porijeklo Šay a Sulaymāna Zuhdije i porodice iz koje on, najvjerovatnije, potječe.

Uvod

Početak januara 2015. godine Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu dobila je na poklon od jedne stare hanedanske porodice iz Sarajeva (Rešada Tahirovića i Ate Tahirović-Sudžuka) vrijednu kolekciju starih knjiga, časopisa i novina, u kojoj se našlo i nekoliko rukopisa, dosta originalnih dokumenata na osmanskome, arapskom, njemačkom i bosanskom jeziku, te sedam ličnih pečata Atinih dalekih predaka, od kojih su neki stari preko 130 godina.¹ Razvrstavajući i čitajući ove dokumente, našu pažnju naročito su privukla dva pisma šejha Sulejmana Zuhdije i pet pisama njegova sina, šejha Alije iz Mekke, naslovljenih na sahadžiju hadži Mustafa-aga Sudžuku iz Sarajeva.² U *Leksikonu velikana Mekke od 7. do 14. stoljeća po Hidžri*, što ga je priredio ‘Abdullāh ibn ‘Abdurra mān ibn ‘Abdurra īm al-Mu‘allimī, a 1421/2000. godine izdao *Odsjek za enciklopediju Mekke i Medine, Fondacije al-Furqān za islamsko naslijeđe* iz Londona, koju je osnovao i finansirao šejh A mad Zakī Yamānī, bivši ministar vanjskih poslova Kraljevine Saudijske Arabije i dugogodišnji predsjednik *Organizacije proizvođača i izvoznika nafte* (OPEC), stoji kratka natuknica:

“Sulaymān ibn asan Zuhdī, um. 1308. (1890–91); Sulaymān ibn asan Zuhdī, al- ālidī, al-Naqšibandī, al- anafī, mudžavir (koji stanuje u blizini Kabe) u Allahovom Časnom gradu, veliki poznavalac

¹ Svi dokumenti nalaze se u kutiji br. A-4954-TO u *Arhivskom fondu* Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

² Hadži Mustafa-aga Sudžuka rođen je 1258. (1842) godine, od oca hadži Ibrahima, sina Abdullahova i majke Hanife, kćerke nekog Abdullah-efendije. Iz ostavinske rasprave od 24. džumadel-ula 1264. (28. aprila 1848.) godine vidi se da je njegov otac terzija hadži Ibrahim, sin Abdullahov, iz Mehmed-begove mahale (pod Bistrikom) umro na putu na Hadždž i da je iza sebe ostavio: ženu Hanifu, kćerku nekog Abdullah-efendije, punodobnog sina Abdullaha, dva malodobna sina Saliha i Mustafu, punodobnu kćerku Fatimu i malodobne kćerke: Atiju, Nuriju i Merjem. Iz više kupoprodajnih ugovora, tapija na zemlju i popisa dućana vidi se da je to bila imućna i ugledna porodica. Hadži Mustafa-aga Sudžuka dugo godina bio je čehaja sahadžijskog esnafa i posjednik brojnih nekretnina u zemlji, kućama i dućanima. Umro je u 61. godini života, u petak 6. zul-kade 1319. (14. februara 1902.) godine. Njegovu smrt u svome *Nekrologiju umrlih muslimana Sarajeva* na turskom jeziku zabilježio je Mustafa-ef. Abaz, imam džamije Mokro-zade hadži Sinana u Čebedžijama (Vidjeti: Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, svez. XVIII, London–Sarajevo, 1434/2013, kat. br. 10141, str. 464–465).

astronomije. Kao dijete došao je u Mekku sa svojim ocem, gdje se nastanio, odrastao i pred šejhovima izučavao razne znanosti. Poznat je kao učenjak iz astronomije. Kod njega su mnogi učili astronomiju. Umro je, Allah mu se smilovao, u Mekki mukerremi. Autor je djela: *Risala o astronomiji*, *Risala o zekatu*, *Risala o drugoj ikindiji*, *Periodični takvim* i *Risala o rub-tahti*.³

U Mekki i danas egzistira ogromni vakuf pod imenom “Vakuf šejha Sulejmana ibn Hasana Zuhdije, Halidije, Nakšibendije” (وقف الشيخ سليمان وبن حسن زهدي الخالدي النقشبندي).⁴

Iako se u spomenutom leksikonu uz ime Sulejmana Zuhdije ne navodi titula *šejh*, pouzdano se može utvrditi da je on, a ne neki drugi Sulejman, osnivač ovoga vakufa.⁵ To se vidi iz iscrpne studije Sufyāna Hādija pod naslovom *Al- arīqa al-Naqšibandiyya-al- ālidiyya fi Minangkabau: Dirāsa ma ū a al-Manhal al-‘a b li ikr al-qalb* (Nakšibendijsko-halidijski tarikati u Minangkabau).⁶ Analiza rukopisa *Pitki izvor za zikr srca*, koja je 2011. godine na arapskom jeziku objavljena u jednom referentnom časopisu u dalekoj Indoneziji.⁷

Zavija Džebel Ebi Kubejs u Mekki

U gore spomenutoj studiji Sufyān Hādī opširno piše o nastanku i dinamici razvoja halidijskog ogranka nakšibendijskog tarikata na Malajskom arhipelagu, s posebnim osvrtom na pokrajinu Minangkabau i njen glavni grad Padand na otoku Sumatri. Analizirajući rukopis

³ Vidjeti: ‘Abdullāh ibn ‘Abdurra mān ibn ‘Abdurra īm al-Mu‘allimī, *A'lām al-Makkiyyīn*, al- uz’ al-awwal, *Mu’assasa al-Furqān li al-turā al-islāmī*, *Far’ Mawsū’a Makka al-Mukarrama wa al-Madīna al-Munawwara*, al- ab’a al-ūlā, sana 1421/2000, af atayn, str. 484–485.

⁴ Vidjeti: <http://wikimapia.org/5516063/> (dostupno 6. 8. 2015).

⁵ Zbog nedostupnosti vakufname i gore navedenih djela, u ovome radu o Sulejmanu Zuhdiju bit će riječi samo kao o šejhu tarikata. O njemu bi se moglo pisati i kao vakifu i piscu, ali tek nakon pribavljanja vakufname i njegovih djela.

⁶ Minangkabau je pokrajina na zapadnom dijelu otoka Sumatra u Indoneziji.

⁷ Vidjeti: Sufyān Hādī, “Al- arīqa al-Naqšibandiyya-al- ālidiyya fi Minangkabau: Dirāsa ma ū a al-Manhal al-‘a b li ikr al-qalb”, u: *Studia Islamika, Indonesian Journal for Islamic Studies* / dalje: Sufyān Hādī.../, volume 18, number 2, 2011, str. 287–345.

al-Manhal al-‘a b li ikr al-qalb (المنهل العذب لذكر القلب),⁸ on – ne samo što argumentirano dokazuje da se halidijski ogranak nakšibendijskog tarikata na Malajskom arhipelagu širio isključivo preko *zavije Džebel Ebi Kubejs*⁹ (زاوية جبل أبي قبيس) u Mekki – već pruža i obilje dragocjenih podataka o hronologiji njegova nastanka i razvoja u Mekki i Medini, te o osnivanju ove zavije, kao glavnog žarišta preko kojega se kasnije širio diljem islamskog svijeta: od Indonezije na istoku, do Maroka na zapadu i od Bosne na sjeveru, do Zanzibara na jugu. Prema navodima Sufyāna Hādija, *zaviju Džebel Ebi Kubejs* u Mekki podigao je šay ‘Abdullāh-efendī al-Arzanġānī,¹⁰ halifa (s ovlaštenjem na iršad) šay a ālida al-Kurdija al-Bagdādije, po kome je ovaj ogranak i dobio ime.¹¹ Poslije smrti šejha Al-Arzanġānija, ovom zavijom rukovodio je šay Sulaymān al-Qrīmī,

⁸ Rukopis predstavlja autograf djela koje je 1245. (1829) godine napisao šay Ismā‘il al- ālidi al-Mīnanġkābawī (الشيخ إسماعيل الخالدي المينانجكابوي).

⁹ *abal* (brdo) *Abī Qubays* (nadmorske visine 420 m) nalazi se na istočnoj strani *Mesdžid-i Harama*. Poznato je, također, i pod nazivom *Al- abal al-Amīn* (الجبل الأمين), jer je, po jednoj predaji, u svojoj utrobi sačuvalo *Crni kamen* (الحجر الأسود) od velikog potopa u doba Nuha, a. s. Kada je Ibrahim, a. s., sa svojim sinom Ismailom, a. s., zidao Kabu, po jednoj predaji, kamene blokove za njene temelje Džibril, a. s., donosio je s ovoga brda, a kada su zidove podigli do visine gdje je trebalo postaviti *Hadžerul-esved*, Džibril, a. s., izvadio ga je iz utrobe brda i donio na lice mjesta. Brežuljak *Al- afā* (رَبْوَة الصفا) naspram *Hadžerul-esveda*, s kojeg se započinje *sa‘y*, zapravo je podnožje brda *Abī Qubays*. Iznad brda *Abī Qubays*, kao jedna od Poslanikovih, a. s., mu’džiza, desilo se poznato rascjepljenje Mjeseca (*inšiqāq al-qamar*) naočigled i vjernika i mušrika. Danas je dio ovoga brda, radi proširenja Haremi-šerifa, uklonjen. Kroz ovo brdo prolazi više tunela koji modernim saobraćajnicama povezuju Haremi-šerif s Minom, Muzdelifom i Arefatom.

¹⁰ U nekim izvorima može se naići i na podatak da je *Zaviju Džebel Ebi Kubejs* u Mekki 1838. godine podigao šay Mu ammad ibn ‘Alī al-Sanūsī (1787-1853), osnivač senusijskog tarikata. Međutim, to neće biti tačno, jer je on *zaviju senusijskog tarikata* podigao u Bejdi (istočno od Bengazija) 1841. godine, odakle se ovaj tarikat proširio sjevernom Afrikom. On je jedno vrijeme živio u Mekki i ukoliko je, doista, imao svoju tekiju na Džebel Ebi Kubejsu to je morala biti neka druga, a ne ova tekija, za koju se pouzdano zna da je bila nakšibendijsko-halidijska i da ju je podigao šay Al-Arzanġānī prije 1240. (1824–1825) godine jer je, prema dostupnim izvorima, on te godine umro.

¹¹ Budući da se biografski podaci o šay u ālidu al-Kurdiju al-Bagdādiji i njegovim učiteljima mogu naći i na bosanskom jeziku, nema potrebe da ih ovdje navodimo. Vezano za ovaj rad, treba samo napomenuti da je boravio u Mekki na Hadždžu 1224. (1809) godine i da je tom prilikom za svoga halifu u Mekki ostavio ‘Abdullāh-efendiju al-Arzanġānija.

a poslije njega šay Sulaymān (al) Zuhdī,¹² Al- ālidī, Al-Naqšibandī. Zbog izuzetne važnosti za istraživanje i nastavak ovoga rada, ovdje ćemo u prijevodu na bosanskom jeziku doslovno prenijeti autorove riječi:

«Ovaj posljednji (tj. šay ‘Abdullāh-efendī al-Arzanġānī) podigao je zaviju na Džebel Ebi Kubejs. On je imao veliki broj učenika, naročito, s (Malajskog) arhipelaga. Poslije njegove smrti, naslijedio ga je njegov halifa, šay Sulaymān al-Qrīmī, a nakon njega, rukovođenje Zavijom preuzeo je šay Sulaymān (al) Zuhdī.¹³ Šay Sulaymān (al) Zuhdī smatra se jednom od ključnih ličnosti u razvoju halidijskog ogranka nakšibendijskog tarikata u Indoneziji, a naročito u pokrajini Minangkabau.»¹⁴

¹² U *Leksikonu velikana Mekke* i zvaničnom imenu vakufa šejha Sulejmana Zuhdije u Mekki *mahlas* Zuhdī (زهدي) pisan je bez određenog člana *al*, za razliku od Sufyāna, koji ga redovno piše s određenim članom (الزهدي). To je razlog što u ovome radu određeni član *al* stoji u zagradi kao (al).

¹³ Pozivajući se na rad pod naslovom *ariqa Naqšibandiyya fi Indonesiya (Nakšibendijski tarikat u Indoneziji)* Martina Van Bruinessena, Sufyān u 34. bilješki navedene studije (vidjeti: str. 329) kaže: “Šay Sulaymān (al) Zuhdī poznat je, također, i pod imenom Sulaymān-efendī... Međutim, među ulemom na Malajskom arhipelagu, on se, najčešće, navodi pod imenima: *al-Šay abal Abī Qubays* ili samo *al-Šay abal*.”

¹⁴ Pozivajući se na rad Mu ammada Amīna Kanālija Bāsmāna o rukopisu *usayna ibn ‘Abdu amada al- ālidija* pod naslovom *Rukopis (djela) Put salika i radost onih koji se na njega otisnu / Ma ū a Nahġ al-sālikīn wa bahġa al-muslikīn* (نهج السالكين وبهجة المسلكين), koji se čuva u Surau, Sufyān u bilješki pod br. 35, navodi nekoliko veoma važnih biografskih podataka o šejhu Sulejmanu Zuhdiji: «Šejh Sulejman Zuhdi bio je halifa šejha Sulejmana Krimija, poslije kojega je nastavio voditi zaviju Džebel Ebi Kubejs. Međutim, smatra se da je njegov stvarni učitelj u tarikatu bio šay Ismā‘il al- ālidī (Al-Mīnangġābawī), iako s njim nije bio tako dugo u bliskim i prisnim odnosima kao što je bio sa šejhom Sulejmanom Krimijem. Upravo zbog toga, alimi s Malajskog arhipelaga, koji su se posvetili halidijskom ogranku nakšibendijskog tarikata i dali bejat (البيعة) šejhu zavije Džebel Ebi Kubejs (tj. Sulejmanu Zuhdiji), prema njemu i ġaje toliku ljubav i poštovanje. Šejh Sulejman Zuhdi rukovodio je ovom zavijom punih 37 godina, tokom kojih mu je dao bejat veliki broj učenika, naročito onih iz jugoistočne Azije. Nakon smrti šejha Sulejmana Zuhdije na položaju šejha Zavije Džebel Ebi Kubejs naslijedio ga je učenik mu i halifa ‘U mān Fawzī. On je na ovome položaju ostao sedam godina, nakon čega je šejhovski položaj prepustio sinu šejha Sulejmana Zuhdije, šejhu Ali Rizau (al) Zuhdiji, al- alidiji. Od šejha Sulejmana Zuhdije, šejha zavije Džebel Ebi Kubejs idžazu na iršad, između ostalih alima iz pokrajine Minangkabau, dobili su: šay ‘Abdurra mān, Batuhampar Payakumbuh (الشيخ عبد الرحمن باتوهمبار باياكومبوه), umro 1889, šay Ibrāhīm Kumpulan Lubuk Sikaping (الشيخ إبراهيم كومبولان لوبوك سيكاپينج), šay a īb ‘Alī, Padang (الشيخ محمد سعيد بونجول) i šay Mu ammad Sa‘īd, Bonjol (الشيخ محمد سعيد بونجول) koji su

S obzirom na to da se u *Leksikonu velikana Mekke* navodi godina smrti šejha Sulejmana Zuhdija 1308. (1890–1891) i da Sufyān u svojoj studiji kaže da je na položaju šejha zavije Džebel Ebi Kubejs bio punih 37 godina (naravno, misli na hidžretske godine), lahko je izračunati da je na taj položaj došao 1271. (1854–1855) godine. On je tada morao imati najmanje 40 godina.¹⁵ Na osnovu toga može se pretpostaviti da je rođen oko 1231. (1815) godine.

Pisma šejha Sulejmana Zuhdija

Prvo pismo šejha Sulejmana hadži Mustafa-agi (Sudžuki) datirano je 15. zul-hidždžeta 1299. (28. oktobra 1882.) godine. Po stilu kojim mu se obraća kao “prijatelju i bratu u vjeri kojega u ime Allaha iskreno voli” (صدقتشعار عرفتدثاراخينا في الله والمحب لوجه الله الحاج مصطفى حضرتلري), vidi se da su oni stari prijatelji i poznanici. U nastavku pisma slijede uobičajeni selami, raspitivanje za zdravlje, dove za dobrobit Bosne, te zahvala Bogu na neizmjernim blagodatima kojima ih je obasuo. Zatim moli Boga da im pomogne “da ustraju na Pravom putu, da se vladaju po kodeksima tarikata i da ih, na Sudnjem danu, proživi u društvu odabranih” (شرعشريف). (اوزره مستقيم وآداب طريقت اوزره مستديم وزمره سادات كرام ايله حشر جمع ايله آمين!). Na kraju, šejh Sulejman hadži Mustafa-agu moli da ne prekida znakove prijateljstva: tj. s upućivanjem dova i slanjem pisama, jer “dopisivanje je

u ulemanskim krugovima poznati pod imenom «Kružoci staraca / Awsā al-šuyū » (أوساط الشيخوخ) ili (Kaum Tuo), naspram šejhova (slijede imena deveterice šejhova) koji su poznati pod imenom «Kružoci omladine / Awsā al-šabāb» (أوساط الشباب) ili (Kaum Mudo)... Martin van Bruneissen već je nabrojao sljedećih 14 alima (imena su zbog ograničenosti prostora u ovome radu izostavljena) koji su bejat (البيعة) dali šejhu Sulejmanu Krimiju i njegovu halifi šejhu Sulejmanu Zuhdiju... S obzirom na ovako veliki broj alima iz pokrajine Minangkabau, koji su studirali u Mekki i Medini i tamo dali bejat šejhu Džebel (tj. Sulejmanu Zuhdiju) Ebi Kubejsu i od njega u Mekki-mukerremi dobili idžazete za nakšibendijski tarikat, tokom cijelog XIX i XX st. halidijski ogranak zasjenio je sve druge ogranke i sufijske redove.»

¹⁵ Četrdesete godine u islamskom učenju uzimaju se kao godine pune snage i intelektualne zrelosti, kada je čovjek spreman na sebe preuzeti svaku odgovornost, pa i samostalno vođenje tarikata. O ovome su šejhovi sufijskih redova strogo vodili računa. Pri tome se redovno pozivaju na činjenicu da je poslanik Muhammed, a.s., počeo Objavu primatu, upravo, u četrdesetoj godini života, kao i činjenicu da se četrdeseta godina spominje i u Kur'anu: “A kada dospije u muževno doba i kada dostigne četrdeset godina, on rekne: 'Gospodaru moj, dozvoli mi da Ti budem zahvalan na blagodati koju si darovao meni i roditeljima mojim, i pomoz mi da činim dobra djela kojima ćeš zadovoljan biti!’” (*Al-A qāf*, 15).

علامات ووداد ولوازم استمداد اولان كرمنامه لريني قطع ايتيموب المراسله) ”pola prijateljstva“ (نصف المواصله موجب عمل اولنه).

Iz gore navedenog jasno se vidi da je ovo odgovor na pismo koje je hadži Mustafa-aga Sudžuka iz Sarajeva poslao šejhu Sulejmanu u Mekku, najvjerovatnije, po nekom od naših hadžija. Iz činjenice da ga podsjeća “na ustrajnost na Pravom putu i vladanje po kodeksima tarikata”, može se pretpostaviti da je i hadži Mustafa bio u tarikatu, tj. da je bio murid šejha Sulejmana. Po svoj prilici, njega je u halidijski ogranak nakšibendijskog reda uveo šejh Sulejman 1296. (1879) godine, kada je hadži Mustafa boravio u Mekki radi obavljanja Hadždža. To se vidi iz jednog originalnog hudždžeta od 25. ramazana 1297. (1. augusta 1880) godine koji je izdao Sayyid Mu ammad Kirāmuddīn, kadija u Mekki. U hudždžetu se navodi da je te godine u Mekki umro Bošnjak hadži Hašim ibn Arif ibn Abdullah,¹⁶ koji je kao jedine zakonske nasljednike iza sebe ostavio ženu, sina i kćerku. On je, po svjedočenju hadži Huseina ibn Alije Bošnjaka i *delila-mutavvifa* Jusufa ibn Mustafe, prije smrti od stvari i novca koje je kod sebe u Mekki imao oporučio jednu trećinu i za *vasi muhtara* (izvršioca oporuke) ostavio hadži Mustafu ibn Ibrahima Bošnjaka (Sudžuku), koji je u prisustvu svjedoka komisijski popisao njegove stvari i novac i jednu trećinu u iznosu od 2.822,30 groša potrošio na troškove opremanja i ukopa, a dvije trećine u iznosu od 5.297 groša preuzeo za spomenute nasljednike u Sarajevu. Sudeći po datumima pisama koja su slana iz Mekke, naše hadžije Mekku su napuštale odmah po obavljenom hadždžu (između 15. i 17. zul-hidždžeta). Budući da je navedeni hudždžet datiran 25. ramazana 1297. (1. augusta 1880) godine, izgleda da je hadži Mustafa-aga Sudžuka cijelu tu godinu, sve do sljedećeg Hadždža, ostao u Mekki i da je tu priliku iskoristio za zbližavanje sa šejhom Sulejmanom i pristupanje halidijskom ogranku nakšibendijskog tarikata.

U ovome pismu šejh Sulejman potpisao se kao: “Ludo zaljubljeni siromah, Sulejman el-Halidi na Džebel u (brdu) Ebi Kubejs u Mekki-mukerremi” (المسكين المستهام سليمان الخالدي مکه مکرمه ده جبل أبي قبيس ده), a pismo i potpis ovjerio svojim ličnim pečatom s natpisom: “Sulejman el-Halidi el-Nakšibendi, god. 1295/1878.” (سليمان الخالدي النقشبندي سنه ١٢٩٥).

¹⁶ Riječ je o Muhammedu Hašimu ibn Arifu (Muidoviću), jednom od naših najplodnijih prepisivača orijentalnih rukopisa. Na njegovom ličnom pečatu stoji natpis “Sejjid Muhammed Hašim” (السيد محمد هاشم).

Drugo pismo šejha Sulejmana hadži Mustafa-agi (Sudžuki) datirano je 15. zul-hidždžeta 1301. (6. oktobra 1884.) godine. U njemu šejh Sulejman hadži Mustafa-agu (Sudžuku) oslovljava izrazom *asketa* (زهادهتلاو أخى فى اللهم), (الحاج مصطفى آغا حضرتلري), kojim se obično oslovljavaju derviši-askete, a naročito šejhovi.¹⁷ Potpis i pečat su isti, samo što je ovdje uz ime Sulejman dodao još i *mahlas* Zuhdi. Odmah, na prvi pogled, može se primijetiti da je tekst pisama pisala jedna, a ime primaoca, datum i naknadne bilješke, druga ruka. Na osnovu toga pouzdano se može tvrditi da je šejh Sulejman svome pisaru ili nekome od murida dao u zadatak da mu napiše više primjeraka ovakvih pisama i da je on svojom rukom upisivao samo imena, datum i naknadno pisane bilješke. S obzirom na to da se u pismu spominje Bosna, sva su ona poslana u Bosnu, najvjerovatnije, njegovim muridima, poznanicima i prijateljima. Koliko je tih pisama bilo i kome su sve poslana, ne može se utvrditi. Da je šejh Sulejman lično poznavao više osoba iz Sarajeva i s njima razmjenjivao pisma, poklone i selame, govore tri njegove, naknadno dopisane bilješke u prvom pismu. U prvoj bilješci on hadži Mustafa-agi piše da mu kao hediju iz Mekke-mukerreme šalje jedan tespih u nadi da će mu on donositi blagoslov (هدیهء عالیلری...مگهء مکرمه تبرکی اوله رق بر عدد تسبیح ارسال اولندی), u drugoj selami hadži Abdullah-efendiju¹⁸ i moli Uzvišenog Boga da mu pomogne da ustraje na Pravom putu i činjenju dobrih djela (اول طرفده الحاج عبد الله افندی (اول طرفده عبد الله افندی سلام ودعالر اولنور مولای متعالی حسن استقامت احسان بیورسون (اول طرفده عبد الله افندی سلام ودعالر ایدر)).

Vijest o smrti šejha Sulejmana Zuhdije 1308. (1890–1891) u Sarajevo poslao je Bošnjak Osman ibn Ahmed, muderris na *Savletiji medresi* u Haremi-šerifu u Mekki, koji u jednoj bilješci u pismu od 17. zul-hidždžeta 1308. (24. jula 1891), adresiranom na hadži Mustafa-agu Sudžuku, kaže da ih je šejhova smrt sve raspametila, da je njegov ovlaštenu vekil (tj. halifa ‘U māl Fawzī) preuzeo vođenje Zavije (Džebel Ebi Kubejs), da se u njoj, po starom usulu, i dalje uči *hatmei-hadžegan* (tj. halidijski zikr-tevhid), da predavanja nisu prekidana i da je Ali-efendi, sin umrlog šejha, već vodio tri-četiri hatme.

ویا اخى مرحوم شیخ افندی وفات ایده لی اصلا عقل باشمزده یوقدر وبو کان درکاه عالی) اصول قدیم وکیل مرخصی دخی بولنور جمیع خواتم خواجه کان ودرسی دخی اصول قدیم اوزره ترک

¹⁷ Vidjeti: Şemsettin Sami, *Qāmūs türki*, Istanbul, 1317/1899, str. 691.

¹⁸ Kasnije ćemo vidjeti da je riječ o šejhu Abdullah-efendiji Džihanoviću, poznatom kao Stupar.

اولنمدي شمديه قدر دخي مرحومك مخدومي علي افندي اوچ درت ختم ايتدرمشدرايمدي عربينه
(باشلامشدر باقي دعا كالنجوم في السماء).¹⁹

Pisma Sulejmanova sina šejha Ali Ridaa

U spomenutoj kolekciji porodice (Tahirović-Sudžuka) nalazi se i pet pisama Sulejmanova sina, šejha Ali Ridaa iz Mekke hadži Mustafa-agi Sudžuki u Sarajevu. Prvo pismo datirano je 15. zul-hidždžeta 1312. (9. juni 1895), drugo 15. zul-hidždžeta 1313. (28. maj 1896), treće 15. zul-hidždžeta 1314. (17. maj 1897), četvrto 15. zul-hidždžeta 1318. (5. april 1901) godine, dok peto pismo nije datirano. Svih pet pisama poslana su po sarajevskim hadžijama koje su se, poslije obavljenog Hadždža, vraćale kući.²⁰ Sudeći po rukopisu, svih pet pisama svojom rukom napisao je, potpisao i ličnim pečatom ovjerio Ali Rida,²¹ sin umrlog šejha Sulejmana Zuhdija. U prvom pismu on se potpisao kao «Siromah Ali Rida, sin umrlog šejha Sulejmana Zuhdi-efendije u Mekki-mukerremi» (المسكين مگه مكرمہ ده مرحوم). Na njegovu ličnom pečatu stoji natpis “Alī Rī ā ibn Sulaymān Zuhdī al- ālidī, sana 1308. (1890–1891)” (علي رضا بن سليمان الخالدي سنة ١٣٠٨).²² U četvrtom pismu Ali Rida potpisao se kao «Ludo zaljubljeni siromah, Ali Rida, sin umrlog šejha Sulejmana

¹⁹ Iako muderris Osman umrlog šejha nije spomenuo po imenu, pouzdano se može utvrditi da je ovdje riječ o Sulejmanu Zuhdiju. Naime, on je u pismu hadži Mustafa-agi Sudžuki od 17. zul-hidždžeta 1307. (4. augusta 1890) godine za sebe rekao da je nastanjen “pored zavije šejha Sulejman-efendije Zuhdije na Džebel u Ebi Kubejs u Mekki-mukerremi” a u pismu od 17. zul-hidždžeta 1308. (24. jula 1891), on ovu zaviju ne naziva zavijom šejha Sulejman-efendije Zuhdije nego samo kaže: “Bogu ponizni molitelj, Bosnevi, mudžavir (u blizini Ka’be), nastanjen na Džebel u Ebi Kubejs u Mekki-mukerremi”. I jedno i drugo pismo ovjerena su Osmanovim ličnim pečatom s natpisom na arapskom jeziku: “Gospodaru, olakšaj poslove Osmanu Nuriju!” (*Rabbi sehhl umūr ‘U mān Nūrī!* / رَبِّ سَهِّلْ أُمُورَ عَثْمَانَ نُورِي). Iz Osmanova pisma od 17. zul-hidždžeta 1307. (4. augusta 1890) godine vidi se da je šejh Sulejman Zuhdi još živ, a iz pisma od 17. zul-hidždžeta 1308. (24. jula 1891) godine da je prije ovoga datuma umro, što se u potpunosti slaže s biografskim podacima navedenim u *Leksikonu velikana Mekke* (Vidjeti opširnije: Haso Popara, «Zaboravljeni Bošnjak Osman ibn Ahmed, muderris u Harem-i šerifu u Mekki», *Preporod*, god. XLV, br. 1050/16 od 15. augusta 2015, str. 49–48).

²⁰ Po ovome se može zaključiti da poslije obavljenog Hadždža, osim u izuzetnim slučajevima, duži boravak strancima u Mekki ni u ono doba nije bio dozvoljen.

²¹ *Mahlas* Rida po turskoj verziji može se čitati i kao Riza.

²² Iz ovoga se vidi da je svoj lični pečat dao izraditi iste one godine kada mu je umro otac.

Zuhdija s Džebela Ebi Kubejs u Mekki-mukerremi» (المسكين المستهام مگه) (مکرمه ده جبل ابي قبيسه مرحوم شيخ سليمان زهدي افندينك مخدومي). Budući da je uz riječ *siromah* (المسكين) ovdje dodao i izraz «ludo zaljubljeni» (المستهام), dakle, isti onaj izraz koji je u svome potpisu kao šejh koristio i njegov otac, pouzdano se može utvrditi da je on tada već bio na položaju šejha zavije Džebel Ebi Kubejs. Ovome ide u prilog i činjenica da je u međuvremenu dao izraditi drugi lični pečat s istim natpisom samo s dodatkom riječi Zuhdi i izmijenjenom godinom 1316./1898–1899. umjesto ranije 1308./1890–1891. (علي رضا بن سليمان زهدي الخالدي سنة ١٣١٦). S obzirom na to da je gore nedatirano peto pismo ovjereno Ali Ridaovim pečatom izrađenim 1308. (1890–1891) godine, pouzdano se može utvrditi da ono potječe iz 1315. (1897–1898) godine. Ovo se u potpunosti slaže s ranije citiranim navodima Sufyāna Hādīja da je sedam godina nakon smrti šejha Sulejmana Zuhdije rukovođenje zavijom Džebel Ebi Kubejs u Mekki preuzeo njegov sin Ali Rida.

Što se tiče sadržaja pisama, u njima se Ali Rida, uglavnom, raspituje za zdravlje hadži Mustafa-age i njegovih prijatelja u Sarajevu, šalje im selame i upućuje dove za dug život i dobro zdravlje, te u njima, kao takvima, nema nikakvih značajnijih informacija za istraživača. U tom pogledu, jedini izuzetak predstavlja četvrto pismo, u kojemu Ali Rida piše hadži Mustafa-agi da već dvije godine, od 1316. (1898–1899) do 1318. (1901) preko hadžija od njega nije dobio pismo (دلشاد مکتوبگزار ايکي سنه دنبرو) (المزه واصل اولمديغندن خبر اوله بوله... حاجيلر ايله واصل اولمديمي ١٣١٦ سنه سندن ١٣١٨ سنه سنه (قدر مکتوب اله مدق بوسنه مکتوبي سزه ارسال ايتدي مألني اکيليم در افندم باقي دعا

Ovdje treba napomenuti da je drugo, treće i peto pismo, pored šejha Ali Ridaa, potpisala i svojim ličnim pečatom ovjerila i Hasna-hanuma, žena umrlog šejha Sulejmana Zuhdije i, vjerovatno, majka šejha Ali Ridaa. U svim trima navedenim pismima ona se potpisala kao «vjenčana žena²⁴ umrlog šejha Sulejmana Zuhdi-efendije s Džebela Ebi Kubejs u Mekki-mukerremi» (مگهء مکرمه ده جبل ابي قبيسه مرحوم شيخ سليمان زهدي افندينك)

²³ Iz ovoga se vidi da je hadži Mustafa-aga Sudžuka sve do 1316. (1898–1899) godine redovno razmjenjivao pisma i sa šejhom Ali Ridaom. Ranije je rečeno da se dopisivao i s njegovim ocem, šejhom Sulejmanom Zuhdijem i Bošnjakom Osmanom ibn Ahmedom, muderrisom u Haremi-šerifu. Osim s njima, dopisivao se i još s nekim značajnim ličnostima iz Medine, o kojima će, ako Bog da, biti više riječi u jednom drugom radu.

²⁴ U turskom originalu upotrijebljen je izraz *halilesi* (حليله سي) koji prema *Osmansko-Turskom rječniku* znači: *Nikâhli eş veya kadın, zevce, harem* (Vidjeti: Prof. dr. Ismail Parlatir, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2011, str. 566).

(حليله سي) i sva tri potpisa ovjerila svojim ličnim pečatom s natpisom «Hasna-hanum, godina 1308./1890–1891» (حسنی خانم سنه ۱۳۰۸). Ukoliko bi se dokazalo da je i ona porijeklom iz Bosne, Hasna-hanuma, koliko nam je poznato, bila bi prva poznata Bošnjakinja koja je svoja privatna pisma ovjeravala ličnim pečatom.

Četvrto pismo šejha Ali Ridaa od 15. zul-hidždžeta 1318. (5. april 1901) godine, bilo je ujedno i posljednje pismo koje je hadži Mustafa-agi Sudžuki poslano iz Mekke.²⁵ On je, u međuvremenu (14. februara 1902), umro i s njegovom smrću prestaju dolaziti pisma na njegovo ime. To ni u kojem slučaju ne znači da pisma i pokloni iz Mekke još neko vrijeme nisu stizala drugim ličnostima iz Sarajeva i Bosne, bar muridima šejha Ali Ridaa i prijateljima njegova oca šejha Sulejmana Zuhdije. To je moglo potrajati do 1924. godine, kada su sve tekije u Mekki i Medini, pa i zavija Džebel Ebi Kubejs prestale s radom. Nakon toga, studenti iz Bosne i Hercegovine umjesto u Mekku, Medinu i Istanbul na studije počinju odlaziti na Univerzitet *El-Azher* u Kairu.

Halidije u Sarajevu

U gotovo svim dosadašnjim radovima o halidijama i njihovu djelovanju u Sarajevu pisano je, uglavnom, kao reformiranom ogranku nakšibendijskog tarikata koji je dolazio, isključivo, preko šejhova iz Turske. U nastavku ovoga rada bit će više riječi o halidijskim kružocima u Sarajevu, koji su preko naših hadžija i alima koji su se tamo školovali bili u tijesnoj vezi sa šejhovima iz Mekke i Medine.

Šejh Abdullah-ef. Džihanović, poznatiji kao Stupar

Iz bilješke šejha Sulejman-efendije u drugom pismu hadži Mustafa-agi Sudžuki, od 15. zul-hidždžeta 1301. (6. oktobra 1884) godine, vidi se da on selami hadži Abdullah-efendiju i moli Boga da mu pomogne da ustraje na Pravom putu. Ovaj hadži Abdullah-efendija nije niko drugi nego šejh Abdullah-efendija Džihanović, poznatiji kao Stupar, halifa šejha Sulejmana Zuhdije u Sarajevu. Njega u svojim trima pismima hadži Mustafa-agi Sudžuki spominje i Bošnjak Osman ibn

²⁵ S obzirom na to da na ovome pismu nema potpisa ni pečata Hasna-hanume, može se pretpostaviti da je u međuvremenu i ona umrla.

Ahmed, muderris u Harem-i šerifu u Mekki.²⁶ U drugom pismu hadži Mustafa--agi od 17. zul-hidždžeta 1308. (24. jula 1891) godine, on kaže: «Ovom prilikom ljubim ruku uvaženom Abdullah-efendiji» (اولطرفه) (فاضيلتو الحاج عبد الله أفندي اللّيني بوث ايده رم 1311. (19. juna 1894) godine: «Teško me je pogodilo kada sam čuo da je hadži Abdullah-efendija umro. Neka Bog tebe još dugo poživi!» (حاجي) (عبد الله افندي وفاقي مسموعم اولدي غايت مكدرد اولدم الله سزه عمرلر ويرسون 1314. (20. maja 1897) godine, moli ga da se pobrine za odgoj siročadi iza umrlog šejha i da za njihova skrbnika odredi Ali-efendiju²⁷ ili nekoga drugog ko bi za to bio podoban (مرحوم شيخ أفنديتک بو) يتيم لري تربيه سيدر... بو ايتاملري علي أفنديتک معيتنده بر اودن اوطروب ويمک لر بر اولوب بر (نه مکتوب کوندروب وسائر محشردن قائمک مناسب کورسز باقي دعا).

Šejh Abdullah-ef. Stupar sigurno je bio jedna od najčvršćih spona između nakšibendija-halidija u Sarajevu i šejha Sulejmana Zuhdija u Mekki. On je najmanje šest puta uzastupno bio na Hadždžu. Prvi put za sebe je obavio Hadždž prije 1281. (1865) godine, dakle, kada je imao 40 godina i, najvjerojatnije, tom prilikom dobio *hilafetnamu* od šejha Sulejmana Zuhdija, šejha zavije Džebel Ebi Kubejs u Mekki. Godine 1282. (1866) išao je na Hadždž kao bedel za nekog Mulagu, godine 1283. (1867) za sebe, godine 1284. (1868) kao bedel za Abdullah-ef. Uzunovića, godine 1285. (1869) kao bedel za Skopljaka Osman-pašu i godine 1286. (1870) za sestru nekog od Merhemića.²⁸ Iz činjenice da se muderris Osman iz Mekke toliko brine za njegovu malodobnu djecu, može se naslutiti da je sa šejhom Stuparom bio u nekoj rodbinskoj vezi.

Šejh Abdullah-efendija Stupar radio je kao prvi muallim (*muallimi evvel*) u mektebu Dženetića vakufa u Sarajevu. Iz više dokumenata Zemaljskog vakufskog povjerenstva za Bosnu i Hercegovinu vidi se da je on istovremeno bio i mutevelija vakufa hadži Osman-bega Dženetića.²⁹ Umro je u mjesecu rebiul-ahiru 1311. (nešto prije 8. oktobra 1893) godine

²⁶ Vidjeti opširnije: Haso Popara, "Zaboravljeni Bošnjak Osman ibn Ahmed, muderris u Harem-i šerifu u Mekki", *Preporod*, god. XLV, br. 16/1050 od 15. augusta 2015, str. 48–49.

²⁷ Kasnije ćemo vidjeti da je riječ o hafizu Ali-efendiji Sudžuki.

²⁸ Omer Mušić, "Medžmua mula Muhameda Mestvice s posebnim osvrtom na popis hadžija", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IV, Sarajevo, 1976, str. 109–116.

²⁹ Vidjeti dokumenta br. 3190/1890 i 328/1892 *Zemaljskog vakufskog povjerenstva za BiH* u Arhivu Islamske zajednice BiH / dalje: ZVP.../ u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

i ukopan je u haremu pored džamije Hitri Sulejman na Pajama. Tarih njegove smrti u osam distiha na turskom jeziku spjevao je učenik mu šejh Sejfuddin Fehmi Kemura.³⁰ Nekoliko dana poslije njegove smrti hadži Mustafa-aga Sudžuka 8. novembra 1893. godine Zemaljskom vakufskom povjerenstvu za Bosnu i Hercegovinu podnio je molbu u kojoj stoji:

«Kako je tom slavnom povjerenstvu poznato, bio je Stupar H. Abdija više godina *mualim evvel* (prvi mualim) u Dženetića mektebu i mutevelija Dženetić H. Osman begova vakufa u Sarajevu, te je prije nekoliko dana preminuo, ostavivši iza sebe ženu i 4 djece, najstarije od 14 godina. Budući da je merhum više godina u vakufskoj službi bio a da drugog imetka nije ostavio kojim bi se njegova sitna djeca izdržavati mogla, to molim da ovo povjerenstvo uzme u obzir njegovu zaslugu te da njegovu djecu sa polovinom plaće, koju je on od vakufa uživao, obskrbi, a da drugu polovinu zastupniku isplaćuje koji bi zastupao najstarije muško mu dijete Mustafu od 5 godina... Primjećujem da su mahaljani sporazumni da se zastupnikom postavi Salih ef. Bojadžić ili hafiz Alija Sudžuka.»³¹

Kako je *Vakufsko povjerenstvo* s rješavanjem ovoga predmeta otezalo, hadži Mustafa-aga Sudžuka (ne čekajući na zamolbu muderrisa Osmana iz Mekke) 1. marta 1894. godine podnio je drugu molbu u kojoj stoji:

«Kako je tom slavnom povjerenstvu poznato preminuo je prije nekog vremena H. Abdija Stupar kao mutevelija Dženetić H. Osman-begova vakufa, ostavivši iza sebe dvoje maloljetne muške djece i to starijeg sina Mustafu od 6 godina, a mlađeg sina Muhameda od 15 mjeseci. Budući, da tevljet ovoga vakufa pada i dodjeljuje se po vakufskoj upravi, to molim da se u obzir uzme siromašno stanje djece skoro preminulog mutevelije te da se tevljet učini, a zastupnikom mu do njegove punodobnosti i sposobnosti za tu službu, nek izvoli to povjerenstvo koga hoće postaviti. Pridodavajući da bi se toga zastupništva primio Salih ef. Bojadžić koji je rođak ove djece.»³²

³⁰ Vidjeti sliku nišana s natpisom: S. F. Kemura, u: *Sarajevske džamije*, Sarajevo 1913, str. 48. Ovdje treba napomenuti da je, pišući o njemu kasnije, Kemura pogrešno preračunao godinu smrti 1895, umjesto 1893. (a od njega u *Islamskoj epigrafici I*, preuzeo i Mehmed Mujezinović).

³¹ Vidjeti dokument br. 3691/1893 u ZVP, u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

³² Vidjeti dokument br. 1393/1894 u ZVP u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.

Iz gore navedenog može se zaključiti da je pored duhovne (tj. tarikatske) veze između hadži Mustafa-age Sudžuke, šejha Stupara i muderrisa Osmana iz Mekke postojala i neka rodbinska ili tazbinska veza. To se vidi i po tome što se šejh Stupar, kao prvi svjedok, potpisao na *vasijetnami* (oporuci) hadži Mustafa-age Sudžuke od 3. šabana 1300. (9. juna 1883) godine.³³ Za njega se pouzdano zna da je idžazetnamu za halidijski ogranak nakšibendijskog tarikata dao šejhu Sejfuddinu Kemuri, čime se ovaj ponosio.

Šejh Husein Edib-efendija Uskudari, zvani Horoz-baba

Osim šejha Stupara i šejha Kemure u Sarajevu je krajem XIX st. halidijski ogranak nakšibendijskog tarikata promicao i Husein Edib-efendija Uskudari, zvani Horoz-baba, zastupnik šejha Bistrigine tekije u Mehmed-begovoj mahali pod Bistrikom.³⁴ On je na ovaj položaj postavljen dekretom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu prije 26. januara 1888. godine.³⁵ Husein Edib-efendija 1308. (1891) godine u Bistriginoj tekiji pod Bistrikom spjevao je tarih smrti Mulagi Merhemiću,

³³ Pored šejha Abdullah-efendije Stupara, kao svjedoci na njegovoj vasijetnami potpisali su se: mula Mustafa Muratović, Mustafa-aga Mujezinović, hadži Mustafa Krtica, Mustafa-aga Nuhić, Abdullah-aga Buljugić, Mustafa-aga Endžebelović i Salih-efendija Šatara. Ako se zna da se za svjedoke vasijetname obično uzimaju najbliži i najpovjerljiviji prijatelji, može se pretpostaviti da su svi oni bili sljedbenici halidijskog ogranka nakšibendijskog tarikata.

³⁴ Iz originalnih dokumenata koji se čuvaju u Arhivu Islamske zajednice u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu vidi se da je nakon šejha hadži Saliha (umro poslije 6. novembra 1884. godine), kao zastupnik malodobnog Jakuba Jakobovića, Bistriginu tekiju vodio hadži Muhamed-efendija Berberović, za kojega se pouzdano zna da je bio halidija. Poslije smrti hadži Muhameda Berberovića, malodobni Jakub Jakobović 9. februara 1886. godine podnio je molbu za šejhluk u Bistriginoj tekiji. Drugu molbu podnio je 10. januara 1887. godine. Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u svome dopisu br. 44. 121/I od 1887, naslovljenom na Zemaljsko vakufsko povjerenstvo, odbila je izdati dekret Jakubu Jakoboviću s obrazloženjem da je malodoban i da još nije stručno osposobljen za tu službu.

³⁵ To se vidi iz zapisnika Vakufskog povjerenstva br. 963 od 26. januara 1888. godine, u kojem se Husein Edib-efendija Uskudari žali da mu Jakub Jakobović pravi smetnje oko preuzimanja povjerene mu službe. Izgleda da sa ovom odlukom Zemaljske vlade nije bio zadovoljan ni šejh rufajskog tarikata Alija Sarajlija, koji je 7. rebiul-ahira 1305. (21. decembra 1887) godine podnio molbu za istu službu (vidjeti predmet br. 3122/1887 u ZVK u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu).

koji je ukopan na Hambinoj carini.³⁶ Budući da se u jednom originalnom dokumentu ova tekija naziva *Horoz-baba Husein-efendijinom* tekijom, pouzdano se može zaključiti da je krajem XIX st. ona djelovala po halidijskom, a ne halvetijskom usulu. Naime, u pismu nekog derviša Šatare iz Medine naslovljenog na hadži Mustafa-agu Sudžuku iz Sarajeva doslovno stoji:

“Mome plemenitom bratu Hadži-agi. Ako neko, nakon upućenih najiskrenijih selama i beskrajnih pohvala tvojoj braći i njihovim čistim dušama, za nas bude pitao, neka zna da smo, hvala Uzvišenom Bogu, za sada dobro i zdravo. Također, hadži Buzar-efendiji, Sejfullah-efendiji, saraču derviš Mustafi, agama Ronić (ili Runić) Dervišu i Mustafi, Bećirefendić Mehmed-efendiji i svim ostalim dervišima prenesite naše najsrdačnije selame. Brate, osoba koja će ovaj put tamo stići muderris je u Medini-munevveri i jedan od halidijskih šejhova, šejh Ali-efendija, pa ga za ljubav našega pira Hazreti Halida, *Allah mu tajnu posvetio*, s poštovanjem primite i ugostite. Budući da u Bosni neće ostati duže od jedne sedmice, pokažite mu Horoz-baba Husein-efendijinu tekiju. Također, zamolio bih da neko od vaših pokornih sluga (derviša) pošalje (bar) jedno pismo, jer me jako čudi što već četiri godine od vas nisam dobio ni jedno. Izgleda da što je daleko od očiju, da je daleko i od srca. Ali, nama to ne priliči, mi trebamo pitati jedni za druge. Na kraju, hajir-dova. Napisao dana 25. zul-hidždžeta 1311. (29. juna 1894) godine derviš Šatara.” Pismo je ovjereno ličnim pečatom koji nije čitljiv.

Iz gore navedenog nedvosmisleno se vidi da su u Sarajevo povremeno dolazili šejhovi halidijskog ogranka nakšibendijskog tarikata iz Mekke i Medine, da je u Sarajevu djelovala Horoz-baba Husein-efendijina tekija i da su sve navedene ličnosti halidije. Ko je spomenuti muderris i šejh halidijskog ogranka iz Medine bio, ne može se pouzdano utvrditi. Može se pretpostaviti da bi po porijeklu i on mogao biti Bošnjak. Tih godina u Medini je živjelo najmanje četverica Alija Bošnjaka, koji su s hadži Mustafa-agom Sudžukom razmjenjivali pisma i hedije.

Prvi je hafiz Ali Rida Bosnevi. Njegovo pismo na osmanskome turskom jeziku datirano je 25. zul-kadeta 1302. (4. septembra 1885) godine i ono je odgovor na pismo koje mu je hadži Mustafa-aga Sudžuka poslao

³⁶ Vidi: S. F. Kemura, *Sarajevske džamije*, str. 11.

po nekom hadži Derviš-efendiji. U njemu mu se, između ostalog, zahvaljuje na jednoj madžariji (zlatniku) koju mu je ovaj poslao. Potpisao se kao “Bosnevi hafiz Ali u Hamidiji medresi u Medini-munevveri” (مدینه منوره ده حمیدیه مدرسه سنده بوسنوی حافظ علی) i potpis ovjerio svojim ličnim pečatom okruglog oblika sa stiliziranom Davudovom zvijezdom, u čijem centralnom polju stoji ime Ali Rida (علی رضا), a naokolo u šest polja imena *Ashab-i Kehfa*. Dvije godine kasnije, isti ovaj hafiz Ali Rida hadži Mustafa-agi Sudžuki poslao je drugo pismo na osmanskome turskom jeziku datirano 7. zul-hidždžeta 1304. (26. augusta 1887) godine. I u ovome pismu zahvaljuje mu se na jednom srebrenjaku koji mu je poslao po nekom hadži Hasan-efendiji. Pismo je ovjereno istim pečatom kao i prethodno.

Drugi je, također, hafiz Bosnevi Ali Rida.³⁷ Njegovo pismo hadži Mustafa-agi Sudžuki datirano je 15. muharrema 1303. (23. oktobra 1885.) godine. Ovo pismo, izuzimajući adresu, napisano je na arapskom jeziku. Integralni tekst pisma u prijevodu glasi:

«Hvala Allahu i mir robovima Njegovim koje je On odabrao.³⁸ Selam od onoga ko je poznat po malo znanja i spoznaje, a mnogo grijeha i nepokornosti onome kojega krasi težnja ka dobrim djelima i lijepo vladanje. Dragi naš brate u vjeri i isključivo u ime Allaha voljeni prijatelju, Vaša ekselencija hadži Mustafa-aga! Dobili smo Vaše svakoga poštovanja vrijedno pismo³⁹ u najodabranije vrijeme i najblagoslavljeno vrijeme. Budući da se u pismu kaže da je zdravlje Vaše plemenite ličnosti i raspoloženje dobro, ono nas je

³⁷ Pouzdano se može utvrditi da se radi o dvjema različitim osobama, kojima je slučajno isto ime. Obojica su hafizi, obojica su Bošnjaci i obojica su u Medini-munevveri u Hamidiji medresi. Pisma prvog pisana su na osmanskome turskom, a pismo drugog na arapskom jeziku. Poređenjem rukopisa odmah se vidi da su to pisale dvije različite ruke. Njihovi pečati potpuno su različiti. Kod prvoga ime Ali Rida ugravirano je sitnim slovima u sredini pečata, a u šest polja oko su imena *Ashab-i Kehfa*, dok je ime kod drugoga cijelom površinom pečata i oko imena nema imena *Ashab-i Kehfa*. Otpada mogućnost da je prvi u međuvremenu promijenio pečat, jer se njegov isti pečat pojavljuje i na pismu dvije godine kasnije.

³⁸ Hafiz Ali Rida, kao moto za ovo pismo, uzeo je 59. ajet iz sure *An-Naml*. (Prijevod Besima Korkuta).

³⁹ Ovim hafiz Ali Rida aludira na Sulejmanovo, a. s. pismo Belkisi (Vidjeti: 29. ajet sure *An-Naml*).

jako obradovalo i ozarilo nas radošću i srećom. Allah Vas nagradio najljepšom nagradom! Ako pitaš za stanje ovoga nemoćnog sluge koji je najprezrenije stvorenje, on je dobro i stanuje u Medini-munevveri, kod Poslanika, Onoga koji je stvorio uzvišena nebesa, gdje je pored *Revze* odabranog Ahmeda kod Uzvišenog Stvoritelja najiskrenije molio da Vam ponovo otvori puteve i da, u najbližoj noći i najbržem danu, ponovo dođete u zijaret njegovoj časnoj ogradi (*šabaka šarifa*), što i jeste krajnji cilj ponikao u dubini Vaše duše. Nadam se da će Vam se ta želja, ako Bog da, milošću Uzvišenog i ispuniti. Brate, molimo te nemoj zaboraviti da nam napišeš opširno pismo o vašem stanju i kako se nosite s nevjernicima. Preklinjemo Svemogućeg Boga da obuzda din-dušmane. Na kraju, zamoli Boga da razveseli ovoga ožalošćenog siromaha, da se smiluje pošiljaocu (ovoga pisma) i da oprostí onome ko ovo piše.

Napisao 15. muharrema 1303. (23. oktobra 1885) godine hafiz Ali Rida, muhadžir iz Bosne u Hamidiji medresi.»

Pismo je ovjereno ličnim pečatom na kojem je čitljivo ime Ali Riza (علي رضا). Na dnu pisma naknadno napisano istom rukom: «Dobili smo Vaš cijenjeni poklon, jednu madžariju (zlatnik) preko njegove ekšelencije hadži Derviš-efendije» (قد وصل لنا هديتكم البهية واحد مجار بيد الحاج (درويش أفندي حضرتلري).

Treći je Alija sahadžija (ili Sahačić) iz Sarajeva. Od njega su sačuvana tri pisma koja je iz Medine poslao hadži Mustafa-agi Sudžuki. *Prvo pismo* datirano je 25. zul-kadeta 1311. (29. maja 1894) godine. On se u pismu hadži Mustafa-agi zahvaljuje na jednoj madžariji (zlatniku) koji mu je poslao po nekom hadži Mustafa-efendiji. U kratkoj bilješci iznad pisma obavještava ga da uoči svake mubarek noći u *Revzi-mutahheri* uči *Kur an-i azimušan* i poklanja hatmu pred dušu njegove (Mustafa-agine) majke Hanifa-hanume, moli Boga da njegove dove budu kabul i da joj podari *Džennati-Firdevs* (والده حنيفه حاتمك طرفندن روضه مطهره ده ختمه شريفه قرائت) قرآن عظيم الشان هر شب مبارکه ده وظيفه ذمتم ايفا ايده يورم وكفى بالله شهيداً ربم دركاه (عاليلرينده قبول وجات فردوسه نصيب ايله آمين), a u bilješci ispod pisma obavještava ga da mu po Mustafa-efendiji, radi bereketa, iz Medine-munevvere šalje nekoliko hurmi (بيده مصطفی افندي يديله مدينه منوره تبرکاتندن بر قطعه خورما) (ارسال اولندي). U ovome pismu on se potpisao kao “Hadži Ali Sa’atdži-zade (Sahačić ili sin sahadžije), jedan od stanovnika Saraj-Bosne (Sarajeva), mudžavir u Medini-munevveri” (مدينه منوره ده مجاوري بوسنه سراي أهاليسندن)

(ساعتجي زاده الحاج علي). Potpis i pismo ovjereni su njegovim ličnim pečatom iz 1309. (1891–1892) godine s natpisom “Al-Sayyid ‘Ali Kāmil. Godina 1309.” (السيد علي كامل سنة ١٣٠٩).

Drugo, nešto opširnije pismo datirano je 25. zul-kadeta 1312. (19. maja 1895) godine. I u ovome pismu on javlja hadži Mustafa-agi Sudžuki da je dobio poklon, pola osmanske lire koji mu je poslao po nekom hadži Ibrahimu i da redovno u *Revzi-mutahheri* uči Kur'an i hatmu poklanja pred dušu njegove majke Hanifa-hanume. U bilješci na vrhu pisma stoji: “Prošle godine u mojoj kući u Medini-munevveri, kao musafir, boravio je rahmetli hadži Salih-efendija, koji je deset dana kasnije umro u Medini. Hadži Salih-efendiju ukopao sam u *Džennet-i bekiji*. Neka moj Gospodar tebi i ostalim robovima da zdravlje i dug život!” (کچن سنه ده مدینه منوره ده) خانه مزده مسافر بولنان حاجي صالح أفندي مرحوم اون کوند نصکته مدینه ده وفات ایدوب جنت (بقیعه یه حاجي صالح أفندي دفن ایتدم ربم سزه وباقي قلانله عافیت ویرسون). U ovome pismu potpisao se kao “Hadži Ali Sa‘atdži-zade (Sahačić ili sin sahadžije) Bosnali, nastanjen u mahali *Tadžurija* u Medini-munevveri” (مدینه منوره) (ده تاجوریه محله سنده ساکن بوسنه لی ساعتجي زاده حاجي علي). Potpis i pismo ovjereni su istim pečatom kojim je ovjereno i prvo pismo.

Treće pismo datirano je 21. džumadel-evvela 1313. (8. novembra 1895) godine. I u ovome pismu on hadži Mustafa-agu obavještava da redovno izvršava svoju vazifu i da svake godine u mubarek noćima u mjesecu ramazanu uči Kur'an u *Revzi-mutahheri* i poklanja hatmu. Na kraju pisma, selami njegove sinove i sve komšije, a mahsuz selame upućuje hafizu Ibrahim-efendiji Sudžuki.⁴⁰ U ovome pismu on se potpisao kao «Sahadži Ali-efendija, mudžavir u Medini-munevveri» (مدینه منوره ده) (مجاوري ساعتجي علي أفندي). Pismo je ovjereno istim pečatom kao i prethodna dva pisma.

Četvrti je Sarajlija Ali al-Dā ī. Njegovo pismo hadži Mustafa-agi Sudžuki datirano je 21. zul-kadeta 1318. (11. marta 1901) godine. I on hadži Mustafa-agi piše da je dobio jednu madžariju (zlatnik) koji mu je poslao po hadži Ahmedu Piroliji, da prema oporuci redovno uči Kur'an tokom ramazana i hatmu poklanja pred dušu njegove majke Hanifa-hanume,

⁴⁰ Hafiz Ibrahim Sudžuka obavljao je dužnost imama i hatiba u Skender-pašinoj džamiji, a bio je i vekil imama Begove džamije u Sarajevu. Umro je 1912. godine i ukopan je na mezaristanu Humka (vidjeti: Hfz. dr. Fadil Fazlić, *Hafizi u Bosni i Hercegovini u posljednjih 150 godina*, Sarajevo, 2006, str. 37).

te da njemu i njegovoj porodici po hadži Ahmedu Piroliji⁴¹ uz mahsuz selame šalje izvjesnu količinu *uda*⁴² (والده كُز حنيفه خامه ايچون رمضان شريفده) وصيت ايتدگُز ختمه شريفه اوقومه سي اجرا وداثماً ختم شريفی قرائت لريمزدن والده كُزي ذكر ايده يورم ربم قبول ايله پيرولي حاجي احمد يديله بر مجار آلتون هديّه كُزه فقيره واصل اولمشدر نه قدر ممنون ومسرور اولدمكي تعريف ايده يورم ربم تعالی عمر عاليكُزه برکات احسان ايليه اهل نتكُزه (مخصوصاً سلام ايده رم پيرولي احمد يديله بر كيسه قته وبر مقدار عود آغاجي ارسال ايده يورم مدينهء) «Sarajlija Ali al-Dā ī u Medini-munevveri» (منوره ده بوسنه سرايلي علي الدائي).

Pismo je ovjereno njegovim ličnim pečatom iz 1316. (1899) godine s natpisom (علي الدائي سنة ۱۳۱۶).

Ko je šejh Sulejman ibn Hasan Zuhdi?

Iz šturih biografskih podataka o šejhu Sulejmanu Zuhdiju vidi se da je on kao dječak, odnekle sa strane, došao u Mekku. U *Leksikonu velikana Mekke* izričito stoji da ga je tamo doveo otac mu Hasan, ali se ne navodi odakle. S obzirom na to da su on, a poslije njega i sin mu šejh Ali Rida i žena mu Hasna-hanuma razmjenjivali pisma, poklone i selame s pojedinim ličnostima iz Sarajeva, može se pretpostaviti da bi i on mogao biti porijeklom iz Sarajeva. Budući da su njihova pisma umnožavana i po hadžijama koji su se vraćali iz Mekke godinama slata na više adresa u Sarajevo, njih je moglo biti na desetke, a možda i na stotine. Više podataka o njemu, ukoliko je sačuvana, moglo bi se saznati iz njegove vakufname kojom je osnovao svoj vakuf u Mekki. U njoj bi moralo stajati: kada je osnovao vakuf, šta je sve i u koje svrhe uvakučio, koga je odredio za muteveliju, nazira i druge službenike, ko su svjedoci-potpisnici njegove vakufname itd. U osmanskome periodu za održavanje značajnijih tekija često su određivani i izvori prihoda i u tom smislu šejhovima su izdavani carski berati. Ukoliko je i šejh zavije Džebel Ebi Kubejs u Mekki za svoju službu dobivao sultanov berat, neki podaci o šejhu Sulejmanu Zuhdiju sigurno bi se mogli pronaći i u arhivama u Istanbulu.

⁴¹ Najvjerovatnije je riječ o sarajevskom trgovcu hadži Ahmed-efendiji Paraliji, koji je u odsutnosti hafiza Husnija Hadžijahića jedno vrijeme (prije 1892. godine) kao vekil vršio službu mudževvida u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu (vidjeti: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932, str. 154).

⁴² *Ud*, vrsta mirisavog drveta za kađenje, porijeklom iz Indije. Hadžije ga donose iz Arabije. Stavlja se na žeravicu i kadi se obično prilikom učenja mevluda i hatmi, a stavlja se i u sanduke i ormare za garderobu radi zaštite tkanine i odjeće od moljaca.

Može se pretpostaviti da je mladi Sulejman u svome rodnom mjestu stekao osnovno obrazovanje i da ga je otac odveo u Mekku na dalje školovanje. Iz činjenice da ga je otac Hasan odveo na školovanje upravo u Mekku, a ne u Istanbul, vidi se da je ovu porodicu, još od ranije, nešto posebno vezalo za Mekku. Otac šejha Sulejmana Zuhdija mogao bi biti hafiz Hasan-efendija Hadžijahić, sin hafiza hadži Jahja-efendije, po kome je ova sarajevska porodica i dobila prezime Hadžijahić. Hadži Jahja-efendija potomak je hadži Mustafe Muhlisije, poznatog kadije i pjesnika iz Gornjeg Vakufa, koji je 1748/1161. godine obavio Hadždž i tom prilikom napisao putopis na Hadždž pod naslovom *Vodič do svratišta i sprovodnik do konačišta (Dalīl al-manāhil wa muršid al-marā il)*.⁴³ Hadži Jahja bio je stalno nastanjen u Sarajevu i kao dobar karija obavljao je službu imama u mesdžidu Nedžar hadži Ibrahima u Mjedenici. Hadždž je obavio prije 1832. godine.⁴⁴ Umro je početkom muharrema 1259. (početkom februara 1843) godine. Hafiz Hasan-efendija bio je izvrstan kaligraf (*ālī*) i iza sebe je ostavio bogatu zbirku rukopisa. Za njega se priča da je cio život sakupljao ostatke od kalema (trske) kojima je pisao i da je oporučio da se na njima ugrije voda kojom će se ga poslije smrti okupati.⁴⁵ Bio je imam i hatib Baščaršijske džamije. Umro je 9. redžeba 1266. (21. maja 1850) godine i ukopan je u haremu Jahja-pašine (Ćurčića) džamije u Sarajevu.⁴⁶

Prema tome, šejh Sulejman Zuhdi mogao bi biti stariji brat hafiza Muhammeda Emin-efendije Hadžijahića i amidža hafiza Džemaluddin-efendije Hadžijahića. Neki, manje poznati detalji iz njihovih biografija idu u prilog ove pretpostavke.

Hafiz Muhammed Emin-efendija Hadžijahić, sin hafiza Hasan-efendije Hadžijahića i Derviše Merjem-hanume, kćerke nekog hadži Alije, rođen je u Sarajevu 1837. godine. Kada je 1868. godine Uprava Gazi Husrev-begova vakufa ustanovila službu *mudževvida* (učitelja

⁴³ Vidjeti opširnije: Hazim Šabanović, *Kniževnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Sarajevo 1973, str. 453–461 i Omer Mušić, “Hadži Mustafa Bošnjak-Muhlisi”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVIII-XIX, 1968-69, Sarajevo, 1973, str. 89–119.

⁴⁴ *Ibid.*, str. 457.

⁴⁵ Ista priča veže se i za kaligrafa hafiza Abdullah Ajni-efendiju Hasagića (vidjeti: Hfz. Mahmud Traljić, *Iz kulturne historije Bošnjaka*, Travnik, 1999, str. 177).

⁴⁶ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga I, Sarajevo, 1998, str. 80.

za pravilno učenje Kur'ana), ta služba, kao odličanom *kariji* (učaču), povjerena je imamu i hatibu Careve džamije, hafizu Muhammedu Eminu. On je ovu službu obavljao sve do pred smrt 1892. godine. U njegovoj biografiji zabilježeno je da je prilikom Hadždža u Mekki na jednom sabah-namazu prošao u hanefijski mihrab i da je, slušajući njegovo učenje sure *El-Feth*, jedan Mekkelija od zanosa pao u nesvijest. Kada je za ovo čuo šerif Mekke, zamolio je Muhammeda Emina Hadžijahića da pred njim i njegovom svitom prouči suru *El-Feth*. Oni su bili toliko oduševljeni njegovim učenjem da je Hadžijahić na šerifovo insistiranje svaki dan, dok je bio u Mekki, dolazio i učio istu suru.⁴⁷ Ovdje se nameće jedno logično pitanje: kako je u gužvi od najmanje nekoliko stotina hiljada hadžija hafiz Muhammed Emin uopće mogao doći do mihraba u *Mesdžid-i haramu*? Sve upućuje na to da ga je neka poznata ličnost u Mekki morala predstaviti najužem krugu službenih imama u *Mesdžid-i haramu* i da mu je neki od njih ustupio svoje mjesto u mihrabu. To je mogao biti upravo njegov brat Sulejman Zuhdi, šejh zavije Džebel Ebi Kubejs u Mekki. Osim šejha Sulejmana Zuhdije u Mekki je u to doba bilo i drugih poznatih Bošnjaka. Među njima treba spomenuti šejha Abdullaha Bosnavija⁴⁸ i njegova oca koji su bili

⁴⁷ Vidjeti opširnije: Hamdija Kreševljaković, "Mudževvidi" u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932, str. 153.

⁴⁸ Porodica Bosnavi (*Āl Bosnawī*) prisutna je u Mekki oko dvije stotine godina. Po svojoj prilici, u Mekku su doselili iz Medine, gdje su bili poznati pod nazivom *Bayt Bosnawī* (Kuća Bosnavi). Rodočelnik ove porodice je Abdullah Bosnavi, sin muderrisa Hasana, koji se u Medini prvi put spominje 1080. (1669) godine. Umro je 1110. (1698) godine. Imao je sina Mustafu, koji je umro 1138. (1725) godine, a ovaj sinove Hasana i Abdullaha. Hasan je rođen 1120. (1708), a umro 1152. (1739) godine. On je imao sina Mustafu, koji je rođen 1150. (1737) godine. Bio je oženjen kćerkom Abdurrahman-efendije el-Merašije, šejha *ferraša* (čistača) u Poslanikovoj džamiji u Medini i njegovi potomci i danas žive u Medini. Drugi Hasanov sin Abdullah rođen je 1124. (1712), a umro 1170. (1756) godine. Imao je sina Muhammeda, koji je umro 1193. (1779) godine. Bio je oženjen Muhsanom, kćerkom nekog Arnauta. Njegovih potomaka i danas ima u Saudijskoj Arabiji. (Vidi: Mu'ammad ibn al-Faqīh, *Tu fa al-Madaniyyīn*, str. 46). Ko je bio ovaj Abdullah Bosnavi, sin muderrisa Hasana, koji je rodočelnik porodice Bosnavi, što se 1080/1669. godine po prvi put spominje u Medini? Ne treba isključiti mogućnost da je on, možda, unuk glasovitog šejha Abdullah-efendije Bošnjaka, komentatora *Fususa*. Naime, poznato je da je Abdullah-efendija Bošnjak imao sina Hasana, koji je bio muderris i kadija. Budući da je Hasan umro 1069/1659. godine (vidjeti: S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carevini*, Zagreb, 1931, str. 23), on bi mogao biti otac ovoga Abdullaha, koji je ime dobio po svome djedu Abdullahu Boš-

službeni mujezini u Harem-i šerifu.⁴⁹

Može se pretpostaviti da je i hafiz Muhammed Emin Hadžijahić bio halidija i da ga je u ovaj ogranak nakšibendijskog tarikata uveo upravo njegov brat Sulejman Zuhdi, šejh zavije Džebel Ebi Kubejs u Mekki. Ovome ide u prilog činjenica da je njegov sin hafiz Džemaluddin Hadžijahić, koji ga je naslijedio na mjestu imama Careve džamije i *mudževvida* u Gazi Husrevbegovoj medresi i džamiji, bio ne samo sljedbenik nego i šejh halidijskog ogranka nakšibendijskog tarikata. Po svoj prilici, on je imao izvjesnu ulogu u uvođenju halidijskog zikra (*hatme-i hadžegan*) u Begovu džamiju koji su sve do 1952. godine svake srijede iza akšam namaza izvodili, isključivo, derviši halidije.⁵⁰ Hafiz Džemaluddin Hadžijahić za halidijski ogranak nakšibendijskog tarikata dao je *idžazet* Halidu Varatanu, koji je jedno vrijeme bio njegov mujezin u Carevoj džamiji u Sarajevu.⁵¹

njaku. U tom slučaju svi gore navedeni Bosnaviji, pa i mujezini u *Mesdžid-i haramu* u Mekki bili bi njegovi daleki potomci.

⁴⁹ Vidjeti opširnije: Haso Popara, "Mujezini Bošnjaci u Harem-i šerifu u Meki", *Preporod*, broj 17/1051, od 1. septembra 2015. godine, str. 43.

⁵⁰ U posljednjih 70-80 godina *hatme-i hadžegan* u Begovoj džamiji vodili su: Ibrahim-efendija Travničanin, zatim Rašid-efendija Uštović, pa hadži Mehmed-efendija Muhić. Posljednji je bio hadži Ali-efendija Mašić. (Vidjeti opširnije: Hfz. Mahmud Traljić, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji" *Analizirani Gazi Husrev-begove biblioteke*, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983, str. 315–320). Prema kazivanju hafiza Vehbije-efendije Šećerovića, mujezina Begove džamije, sve do posljednjeg renoviranja Begove džamije vrećica s kamenčićima koji su bacani prilikom izvođenja ovoga zikra, stajala je u čursu koji se nalazi pored prozora u čošetu lijevo od mihraba.

⁵¹ Mr. Nusret Čolo tvrdi da mu je Halid Varatan 1992. godine pokazao pismeni *idžazet* koji mu je dao hafiz Džemaluddin Hadžijahić.

Following the seven letters of two shaykhs of Mecca to Hajji Mustafa-aga Sudžuka of Sarajevo - A supplement to researching the Khalidi branch of the Naqshibandi order in Sarajevo"

Summary

The author uses relevant sources and, until now, unknown, original documents, to present to our scientific and cultural audience, for the first time, new information on the ceration and development of the Khalidi branch of the Naqshbandi tariqa of Sarajevo and its tight links with the abal Abī Qubays Zaviyah of Mecca. The paper focuses on seven letters by two shaykhs of the aforementioned zaviyah – Shaykh Sulaymān ibn asan Zuhdī and his son ‘Alī Ri ā, sent to Hajji Mustafa-aga Sudžuka of Sarajevo. Shaykh Sulaymān Zuhdī managed the zaviyah in the period of 1271/1854-55 - 1308/1890-91, and his son ‘Alī Ri ā from 1315/1897-98 until it was closed, in the second half of the 20th century. These two pronounced hundreds of shaykhs, through which the Khalidi branch of the Naqshibandi tariqa spread across the Islamic world; from Indonesia in the East to Morocco in the West; from Bosnia in the north to Sudan and Zanzibar in the South. By analyzing the aforementioned letters and identifying the persons mentioned in it, the author discovers the Bosniac heritage of Shaykh Sulaymān Zuhdī and the family, from which he, most likely originates.